

ВПЛИВ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗАСУДЖЕНИХ ЖІНОК НА АДАПТАЦІЮ У ВИПРАВНИХ УСТАНОВАХ

Стаття розкриває вплив індивідуально-психологічних особливостей засуджених жінок на адаптацію у виправних установах. Метою роботи було виявлення індивідуально-психологічних особливостей засуджених, які відбувають покарання у виправних установах. Виявлено зниження адаптаційних показників жінок на психофізіологічному і психічному рівнях психологічної адаптації. Воно полягає в різних проявах дисбалансу у сфері емоцій і в інтелектуальній недостатності.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, індивідуально-психологічні особливості, емоційна сфера, життєстійкість, засуджені жінки, виправні установи.

Постановка проблеми. Проблема адаптації людини, що знаходиться в особливих (нестандартних, проблемних, екстремальних і т.п.) умовах є однією з ключових в сучасній психологічній науці. У рамках цієї проблеми дослідниками розглядаються найважливіші аспекти життєдіяльності людини які відрізняються від звичних природних і соціальних умов.

Серед цих досліджень особливе місце займає проблема адаптації людини, що знаходиться в умовах соціальної ізоляції. Під соціальною ізоляцією в психологічній науці розуміють “відокремлення людини або групи людей від звичних умов спілкування з іншими людьми”. Одну з форм соціальної ізоляції являє собою позбавлення волі засуджених за злочин.

Виникає необхідність психологічної адаптації людини до цих ускладнених умов, у відповідь на питання про її характер і особливості. Вплив на засуджених, без урахування їх індивідуально-психологічних особливостей, знижує ефективність виховних заходів, породжує конфліктні ситуації, посилює негативний вплив криміногенних факторів.

У зв'язку з цим, вивчення індивідуально-психологічних особливостей є важливою передумовою успішного функціонування органів, що виконують покарання. Крім того, важливість психологічних досліджень підвищується у зв'язку із законодавчим закріпленням права засуджених на психологічну допомогу. Таким чином, вивчення індивідуально-психологічних особливостей засуджених – це особлива сфера діяльності психологічної служби, яка повинна сприяти більш успішній ресоціалізації правопорушників, виявлення осіб, які потребують підвищеного контролю та профілактичної роботи, а також вирішення конкретних практичних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що в області пенітенціарної психології накопичено певний багаж знань про психологічні особливості осіб, які вчинили злочин. Численні роботи вітчизняних і зарубіжних вчених (Ю.М. Антонян, В.В. Гульдман, М.Г. Дебольський, Г.Х. Єфремова, В.М. Поздняков, Л.Б. Філонов та інші) склали теоретичну основу психологічного забезпечення процесу реабілітації ув'язнених, які відбувають покарання у виправних установах [1; 2; 6].

Соціально-психологічна адаптація особистості – складне явище, пропорційно взаємопов'язане з особливостями прояву індивідуально-психологічних властивостей людини. Дану проблему в зарубіжній психології вивчали такі дослідники, як Б. Беттельхайм, В. Франкл, Е. Гофман та інші [2; 4].

У нашому дослідженні реалізується принцип системності. Робота виконується в рамках культурно-історичного підходу до розвитку психіки (Л.С. Виготського). Л.С. Виготський вважає, що людина володіє особливим видом психічних функцій та вони формуються в ході соціальних взаємодій. Іншими словами, Виготський стверджував, що вищі психічні функції людини, чи свідомість, мають соціальну природу, їх не можна розглядати поза зв'язку конкретного індивіда з навколишнім середовищем і природою в цілому.

Даний підхід дозволяє проаналізувати основні аспекти проблеми адаптації людини в умовах позбавлення волі, врахувати в дослідженні одночасно і людини, і його оточення.

Таким чином, можна дати таке визначення психологічної адаптації. Це процес і результат пристосування людини до середовищних умов на рівні цілісної психіки в системі “людина – життєве середовище” з метою збереження її динамічної рівноваги.

Цілісна психологічна адаптація людини являє собою систему. Моделюючи її структуру, виділяють її психофізіологічний, психічний і соціально-психологічний рівні. Ми припускаємо, що в структурі психологічної адаптації людини в умовах позбавлення волі будуть виявлені деформації наступного характеру: очікується зсув показників в обидві сторони від діапазону середньої норми на психофізіологічному і психічному рівнях психологічної адаптації. Внаслідок дії механізмів соціальної компенсації можливе досягнення нормативних (середніх) показників на соціально-психологічному рівні психологічної адаптації.

Показниками психофізіологічного рівня психологічної адаптації виступили емоційні характеристики психіки. При їх надмірній вираженості можна говорити про загострення емоційних особливостей по типу акцентуацій (А.Є. Личко; К. Леонгард) [6; 10].

Поняття акцентуації відбиває динамічні характеристики індивідуально-психологічних особливостей людини, ступінь вираженості яких істотно змінюється: від індивідуальних параметрів до крайніх варіантів норми, істотно ускладнюють адаптацію. Акцентуації охоплюють широкий спектр індивідуально-психологічних особливостей, які розташовуються в трьох основних сферах: спрямованості та інтересів, сфері емоцій і сфері інтелекту [7; 10].

Емоційна сфера містить індивідуально-психологічні особливості, що визначають різні варіації індивідуальності людини (або ступінь акцентуації). До їх числа можна віднести особливості виникнення динаміки емоційних реакцій, процесів і станів, а також ряд емоційних явищ: сприйняття, переробки, регуляції, реагування.

Психічний рівень психологічної адаптації представлений показниками такої інтегральної характеристики, як інтелект. У теорії розвитку психіки А.Н. Леонтьєва [7; 8] провідним новоутворенням вищої стадії є виникнення психічного інтелекту, який підкреслює когнітивну спрямованість психіки. Інтелект збагачує психіку за рахунок привнесення нових здібностей:

оперування цілісними, абстрактними образами, здатності до перетворюючої навколишній світ діяльності на основі встановлення нових значущих зв'язків і відносин між явищами і досвідом та ін.

М.А. Холодна визначає інтелект як “форму організації індивідуального ментального досвіду у вигляді готівки ментальних структур ...” [11, с. 76], де ментальний досвід - система психічних утворень і психічних станів, лежить в основі пізнавального відношення людини до світу.

Параметри соціально-психологічного рівня психологічної адаптації представлені:

1) інтегральним показником соціально-психологічної адаптації, що включає різноманітні психологічні характеристики особистості (самоприйняття, емоційний комфорт, локус контролю та ін.);

2) показниками такої особистісної зміни, як життєстійкість, що представляє собою конструкт, що характеризує міру здатності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішню збалансованість.

Мета роботи – виявлення індивідуально-психологічних особливостей засуджених у виправних установах.

У даному дослідженні брали участь 90 жінок, які відбувають покарання у виправній установі, віком від 19 до 30 років. Тривалість строків ув'язнення від 3 до 12 років. Дослідження проводилося у виправній Харківської Качанівської колонії № 54.

Для здійснення поставленої мети були використані наступні методи:

для діагностики акцентуації характеру використовувався особистісний опитувальник К. Леонгарда і Г. Шмішека;

культурно вільний тест інтелекту Р. Кеттелла, що дозволяє виявити рівень загального інтелекту, оцінити переважно біологічно детермінований (вроджений) компонент інтелектуального потенціалу, що не залежить від подальших впливів культурного середовища (виховання, освіти, цілеспрямованого навчання);

тест життєстійкості С. Мадді (в адаптації Д.А. Леонтєва, Е.І. Рассказова), спрямований на вивчення системи переконань про себе, про світ, стосунки з ним, які дозволяють людині витримати і ефективно долати стресові ситуації;

бесіда [6;10].

Виклад основного матеріалу. Розглянемо результати отриманих даних, починаючи з особистісного опитувальника Л. Леонгарда і Г. Шмішека. Було виявлено, що у більшості жінок (87,1%) були виявлені ті чи інші негативні зміни емоційної сфери, представлені широким спектром відхилень від середніх показників (показники вище нормативних за шкалами “Циклотимічний тип” “Збудливий тип”, “Дістимічний тип”, “Тривожний тип”, “Емотивний тип”).

Розглянемо більш детально кожен тип акцентуації. “Циклотимічний тип” акцентуації був виявлений у 30,6%. Велика частина обстежених цієї групи набрала за відповідною шкалою граничне число балів – 24 (що говорить про високий ризик дезадаптації). Для цієї групи жінок характерна часта зміна гіпертимних і дістимних станів з досить вираженою глибиною переживання полярних емоцій. Людям цього типу властиві часті періодичні

зміни настрою, а також залежність від зовнішніх подій. Їх вчинки і дії з боку здаються невмотивованими, а поведінка важко передбачувана. Основною характеристикою емоційної сфери є афективна лабільність. Більше того, люди цього типу акцентуації характеру, важко переживають невдачі, часто думають про власні недоліки, енпотрібності, переживають почуття самотності, стають замкнутими.

У 26,5% жінок, які відбувають покарання у виправній установі переважають емоційні прояви, характерні для збудливого типу. Вони представлені підвищеною запальністю, дратівливістю, некерованістю, схильністю до хамства і брані, до тертя і конфліктів, в яких самі і є активною, провокуючою стороною. У поведінці характерні недостатня опосередкованість, висока імпульсивність і реактивність. Даний тип людей байдужий до майбутнього, цілком живе сьогоднішнім, бажаючи витягти з нього масу розваг.

Близько 22% досліджуваних мають емоційний дисбаланс, що виявляється у переважанні зниженого тла настрою з тужливим або похмурим відтінком аж до клінічно окресленої реактивної депресії (“Дістимічний тип”). З додаткових включень можна відзначити підвищену емоційну збудливість і тривожність. Такі люди мало контактні, небагатослівні. Для них характерні песимістичне ставлення до майбутнього, занижена самооцінка.

Невелика кількість жінок (а саме 14%) можна охарактеризувати як людей мало контактних, невпевнених у собі. Схильні до поглибленого самоаналізу, у конфліктних ситуаціях шукають підтримки та опору. З додаткових включень відзначалися ознаки підвищеної емоційної лабільності.

Емоційними особливостями володіють всього 6% засуджених. Для людей цього типу характерні емоційність, чутливість, тривожність, глибокі реакції в області тонких почуттів. Найбільш сильно виражені риси – гуманність, співпереживання іншим людям або твариною, чуйність, сердечність. У них проявляється висока чутливість, вразливість, податливість, певна м’якосердечність, емоційна нестійкість.

Таким чином, у переважної більшості жінок були виявлені різні прояви дисбалансу, дисгармонічності емоційної сфери. Ці прояви можна пояснити тим, що у досліджуваних відбувається застійність емоційних реакцій. Оскільки виправні установи ламають звичний уклад життя будь-якої людини, відриваючи індивіда від рідних, близьких людей, прирікаючи на роки важкого приреченого існування. Не зважаючи на час перебування у данному місці не можливо звикнути до цього нового середовища, до незвичних умов праці та побуту, до соціального оточення, специфічних вимог режиму відбування кримінального покарання, що підтвердилося у ході бесіди з засудженими.

У ході бесіди з’ясувалося, що умови позбавлення свободи всіма без винятку жінками сприймаються вкрай негативно. В якості основної деструктивної складової ними виділялися умови соціальної ізоляції. За словами засуджених, в їх середовищі нерідкі міжособистісні конфлікти, що супроводжуються вербальною та фізичною агресією. У багатьох обстежених хоча б одноразово з’являлися суїцидальні думки (понад половини опитаних); у 9 жінок суїцидальні думки згодом оформилися в суїцидальні наміри і дії.

За результатами культурно вільного тесту інтелекту Р. Кеттелла, у 62% жінок був діагностований знижений рівень розвитку інтелекту. Це може говорити про схильність до нападок і звинувачень, критиці, роздачі рад і засудження. Люди даного типу схильні до роздування дрібниць, поки проблеми не перетворяться на великий сніжний ком, жорсткі, не вміють проявляти гнучкість. Виражена невпевненість і деяка закритість, відчуває труднощі перед визнанням своїх помилок.

У 20% жінок IQ відповідав середнім значенням і тільки 18% мали значення “хорошої” норми. В останньому випадку це люди більш інтелектуально розвинені, абстрактно мислячі, мають деяку кореляцію з культурним рівнем, а так само з реактивністю.

Можна сказати, що у більшості обстежених засуджених виявлено знижений рівень інтелектуального розвитку (у 62%), що свідчить про недостатність психологічної адаптації та на її психічному рівні.

Результати демонструють, що на психофізіологічному і психічному рівнях психологічної адаптації у жінок, які відбувають покарання у виправній установі простежується досить виражена тенденція до зниження адаптаційних показників.

Результати тесту життєстійкості С. Мадді виявили, що у 74,8% обстежених засуджених був виявлений досить високий рівень життєстійкості, а у 25,2% - низький рівень життєстійкості.

У 59,2% випробуваних незалежно від загального рівня життєстійкості показники по субшкалі “Встановлення контролю” були стабільно високі. Поряд з цим показники по субшкалі “Прийняття ризику” були дещо знижені. Такі дані можуть бути пояснені особливостями сприйняття і самосприйняття жінок в умовах позбавлення волі з притаманними їм численними обмеженнями та стресогенним факторами.

Особи, які відбувають покарання у виправній установі виявляють підвищену вибірковість, як правило, віддаляючись від негативного досвіду, який, можливо, тісно асоціюється у них з місцем ув’язнення. Вони схильні уникати невизначених ситуацій, проявляти побоювання і підвищену обережність. В умовах суворої регламентації життя кожен їх вчинок повинен старанно вивірятися, оскільки зайва спонтанність поведінки може спричинити за собою санкції, як з боку адміністрації, так і з боку середовища засуджених.

У процесі бесіди з жінками з’ясувалося, що умови позбавлення волі забезпечують їм задоволення різних потреб (хоча і в обмеженому вигляді). У їх числі: зайнятість за рахунок включення в трудову діяльність, спілкування, дозвілля, надання різних видів допомоги, в тому числі і психологічної. Умови позбавлення волі впливають і на вищі психологічні структури особистості правопорушників (ціннісні, смислові): у репліках засуджених часто звучать теми спокутування провини, кращого майбутнього після закінчення терміну покарання, самовдосконалення.

Таким чином, життєдіяльність засуджених, у тому числі і адаптація (як безперервний процес) не припиняються, незважаючи на вкрай важкі умови (умови позбавлення волі). Крім цього, соціальна ізоляція, як і численні види депривації, що виникають у випадку позбавлення волі, носять відносний, а не

абсолютний характер. Отже, у засуджених реалізуються основні відносини зі світом (нехай і в обмеженому, зміненому вигляді), характерні для людей, які проживають у звичайних умовах.

Виходячи з цього, ускладнені умови життєвого середовища (умови позбавлення волі) зумовлюють специфіку, але не припинення психологічної адаптації.

У першу чергу негативним деформаціям у структурі психологічної адаптації будуть піддані психофізіологічний і психічний рівні як найменш чутливі до корекції і компенсації з боку позитивних соціальних впливів. На рівні особистісних утворень (визначають стан соціально-психологічного рівня) відбудеться зміцнення адаптаційних показників за рахунок їх більшої чутливості до таких.

Висновки з проведеного дослідження. В даній роботі була розглянута проблема впливу індивідуально-психологічних особливостей засуджених на адаптацію у виправних установах. На підставі отриманих результатів можна зробити наступні висновки:

Виявлено зниження адаптаційних показників жінок, які відбувають покарання у виправній колонії на психофізіологічному і психічному рівнях психологічної адаптації. Воно полягає в різних проявах дисбалансу у сфері емоцій і в інтелектуальній недостатності.

Більшій частині жінок (30,6%) властиві часті періодичні зміни настрою, а також залежність від зовнішніх подій. Основною характеристикою емоційної сфери є підвищена афективна лабільність. У 26,5% жінок, які відбувають покарання у виправній установі переважають емоційні прояви, характерні для збудливого типу. Вони представлені підвищеною запальністю, дратівливістю.

У більшості обстежених засуджених виявлено знижений рівень інтелектуального розвитку (у 62%), що свідчить про недостатність психологічної адаптації та на її психічному рівні.

У значної частини засуджених (а саме у 74,8%) виявлено високий рівень життєстійкості та соціально-психологічної адаптації, який може свідчити про активізацію особистісних механізмів компенсації та підвищення адаптивних можливостей на соціально-психологічному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андреева Д.А.* О понятии “адаптация”. Исследование адаптации студентов к условиям учебы в вузе // Человек и общество / Д.А.Андреева. – Вып. № 13., ЛГУ, 1973 – С. 62–69
2. *Ганзен В.А., Юрченко В.Н.* Системное описание в психологии / Ганзен В.А., Юрченко В.Н. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 176 с.
3. *Гернет М.Н.* В тюрьме: очерки тюремной психологии / Гернет М.Н. – Киев: Юрид. изд-во Украины, 1930. – 264 с.
4. *Глоточкин А.Д., Пирожков В.Ф.* Психические состояния человека, лишённого свободы / А.Д. Глоточкин, В.Ф. Пирожков. – М.: Высш. шк. МВД СССР, 1968. 163 с.

5. Зотова О.И., Кряжева И К. Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности // Психологические механизмы регуляции социального поведения / Под ред. Бобневой М.И., Шороховой Е.В., М., 1979.

6. Лактіонов О.М. Основи пенітенціарної психології : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. / О.М. Лактіонов. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – 150 с.

7. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности / Д.А.Леонтьев. – М.: Смысл, 1993. – 43 с.

8. Леонтьев Д.А. Психология смысла. Природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2003. – 488 с.

9. Панов В.И. Экологическая психология: Опыт построения методологии / В.И. Панов. – М.: Наука, 2004 – 196с.

10. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: [учеб. пособие] / Ред. и сост. Д.Я. Райгородский. – Самара, 2001. – 668 с.

11. Холодная М.А. Психология интеллекта: Парадоксы исследования / М.А.Холодная. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.

А.Р Помацалюк
Харьковский национальный университет
имени В.Н. Каразина

ВЛИЯНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ОСУЖДЕННЫХ ЖЕНЩИН НА АДАПТАЦИЮ В ИСПРАВИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Статья раскрывает влияние индивидуально-психологических особенностей осужденных на адаптацию в исправительных учреждениях. Целью данного исследования являлось выявление индивидуально-психологических особенностей женщин, отбывающих наказание в исправительном учреждении. Выявлено снижение адаптационных показателей женщин на психофизиологическом и психическом уровнях психологической адаптации. Оно проявляется в различных проявлениях дисбаланса в сфере эмоций и в интеллектуальной недостаточности.

Ключевые слова: социально-психологическая адаптация, индивидуально-психологические особенности, эмоциональная сфера, жизненная стойкость, осужденные женщины, исправительные учреждения.

A. Pomatsalyuk
Kharkiv university V.N. Karazin

THE IMPACT OF INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS CONVICTER FOR ADAPTATION IN PENAL INSTITUTIONS

The article is revealing the influence of individual psychological characteristics convicted for adaptation in penal institutions. The aim of this study was to identify individual psychological characteristics of women serving sentences in prison. Most of the women tend to frequent periodic change of mood, and the dependence from external events. The main characteristic of the emotional sphere is increased affective lability. The convicts implemented the basic relationship with the world (even if it limited), typical of people who live in normal conditions.

Keywords: socio-psychological adaptation, individual psychological peculiarities, emotional sphere, vitality, convicted women, penal institutions.